

UDC 930.85(4-12)

YU ISSN 0350-7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA XXXV

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

Rédacteur

LJUBINKO RADENKOVIĆ

Directeur de l'Institut des Etudes balkaniques

Membres de la Rédaction

FRANCIS CONTE (Paris), DIMITRIJE DJORDJEVIĆ (Santa Barbara),
MILKA IVIĆ, DJORDJE S. KOSTIĆ, LJUBOMIR MAKSIMOVIĆ,
DANICA POPOVIĆ, BILJANA SIKIMIĆ,
ANTHONY-EMIL TACHIAOS (Thessalonique), NIKOLA TASIĆ,
SVETLANA M. TOLSTAJA (Moscou), GABRIELLA SCHUBERT (Jena),
KRANISLAV VRANIĆ (secrétaire)

BELGRADE

2005

због својих финансијских интереса тесно повезала са Србијом. Својим поступком Француска је допринела да Пашић оствари свој циљ и спречи повратак Николе у Црну Гору. При крају свога живота црногорског владара су напустили сви његови савезници, па и вест о његовој смрти 1. марта 1921. године прошла је незапажено у међународној јавности.

Закључак ауторке је да садашњи проблем корелације националног идентитета и односа са Србијом има своје корене у догађајима од пре скоро 90 година и да би стога при тражењу решења за садашње стање требало поћи од сагледавања минулих времена.

Василиос Мугракис

„НАЧЕРТАНИЈЕ“ ИЛИЈЕ ГАРАШАНИНА

Мелпомени Кацаропулу, „Начертаније“ Илије Гарашанина
(Μελλομένη Κατσαροπούλου, *Η προγραμματική βάση της σερβικής εθνικής πολιτικής τον 19ο και 20ο αι. Το “Načertanije” του Ηλία Γκαράσσανιν*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2003, 302 стр.)

Књига М. Кацаропулу „Начертаније“ Илије Гарашанина представља у грчкој историографији први покушај свеобухватног приказивања проблематике везане за развој политичке мисли савремене Србије. Аутор књиге је доцент на Катедри за историју Балкана Аристотеловог универзитета у Солуну. Бави се претежно историјом политичких идеја у Србији и код других јужнословенских народа.

Студија о „Начертанију“ је компаративног карактера, поред кратког пролога садржи три главне целине, праћене научним апаратом.

У првом делу књиге (стр. 15–73) приказан је историјат пољске емиграције у Француској: оснивање организације *Hôtel Lambert* на челу са А. Чарториским, њено деловање усмерено на формирање балканске политике која би ударила темељ једној јакој јужнословенској држави и политичке мисије у Цариграду и Београду; затим политичка активност Ф. Заха у Београду, његово приближавање уставобранитељима и самом

Гарашанину, као и настанак Заховог плана о циљевима спољне и унутрашње политике Србије.

Описан је програм Чарториског „Conseils“, који третира три проблема: спољну политику Србије према Турској и великим силама, односе са Јужним Словенима и унутрашњи развој српске државе. Захов нацрт у суштини покушај да се „Савети“ Чарториског прилагоде српској стварности. У њему се предлаже државно, црквено и национално уједињење, стварање стабилних, централизованих државних институција, чување старих, оснивање конструктивног државног апарата, јачање привреде, развој трговине и просвете, што су били неопходни предуслови за самостални живот тада мале и неразвијене Кнежевине. Сам план састоји се од 11 тачака у којима се расправља о односима Западних и Јужних Словена, развија се идеја „славизма“, где је централно место заузима Србија, њени односи са Турском и Јужним Словенима. Тежиште овог „меморандума“ јесте југословенска идеја и оснивање

Јужнословенске државе са језгром око Србије, као противтеже хабзбуршкој и руској експанзивној политици на Балкану, са дугорочним решењем пољског питања у позадини. Ради спровођења те идеје истиче се неопходност формирања мреже агената који би деловали у Босни и Херцеговини, Далмацији, Хрватској, Срему, Бачкој, Банату, Црној Гори, северној Албанији и Бугарској, успостављања тесних односа са Србима под Турском и Хабзбуршком монархијом, Црном Гором и Бугарском. Такође, обраћа се пажња на религиозни фактор као чинилац од посебног значаја за односе јужнословенских народа, па и потребе једне наследне династије на челу будуће државе.

Друга целина књиге (стр. 75–193) односи се на програм „Начертанија“. Направљена је паралела са текстом Заховог плана. Истовремено, ауторка води рачуна о друштвено-политичким параметрима, спољним и унутрашњим, који су посредно или непосредно утицали на његову генезу. За изравну компарације она је користила чланак Д. Стрњаковића *Како је постало Гарашаниново Начертаније* Споменик САНУ, ХСГ, (1939), стр. 65–115.

У уводу свога рада коме је дао име „Програм српске спољне и националне политике крајем 1844“, Гарашанин је дефинисао опште циљеве које Србија себи треба да постави модернизација привредних и политичких институција, што омогућава прикључење у редове осталих европских држава. Уз то се додаје да Србија треба да буде свесна своје улоге као и чињенице да уколико жели да остане „мала држава“, треба „приступити у савез (сојуз) са суседним народима“.

Поводом истицања водеће позиције Србије међу Јужним Словенима Балкана, „српски историцизам“, чији се корени налазе у „Душановом

српско-славенском средњовековном царству“, служи легализацији намере да се од малог државног језгра створи велика српска држава, наследник Турске која би обухватила „све српске народе“, поставши способна за самостални опстанак мимо територијалних аспирација Аустрије и Русије. Гарашанин је сматрао да су Срби водећу улогу и заслужили јаком „историјском традицијом“, ослободилачким борбама вођеним властитим снагама, државном организацијом и перспективом (географски положај, обиље природних богатстава). Снажна и стабилна држава оправдала би очекивања Енглеске и Француске за равнотежу у Европи.

Следи опширна анализа српске политике, њени приоритети и односи – на основу „Начертанија“ – према великим силама, Бугарима, Хрватима, Мађарима, Словенцима, Црној Гори и Македонији, тежина која је свакоме од ових припадала, као и средства за остваривање постављених задатака. Акцент ставља на паралелу између Заховог и Гарашаниновог текста, наглашава њихову очигледну сродност и још упадљивије разлике, односно намерне пропусе (нпр. у Гарашаниновом програму недостаје глава о Хрватима). Југословенска оријентација Захове „будуће федералне државе“ код Гарашанина је добила „пансрпски“ дух национално униформног организма. Расправља о оправданости српских територијалних претензија, посебно о тежњи младе српске грађанске класе за изласком на море, што би омогућило самостални развој трговине. Ауторка подвлачи да у Гарашаниновом програму не постоји амбиција ширења српске државе на Македонију. Како су процене историчара о овом питању различите, М. Кацаропулу за аргумент узима краткотрајност Душановог царства у територијал-

ном смислу. Истиче да на простору насељеном грчком популацијом није било покушаја ни могућности србизације за време цара Душана и његових наследника. Према томе, чак и да је постојала тенденција ширења Србије на југ, то није било могуће легализовати преко историцизма на основу српске средњовековне историје.

Могу се издвојити две констатације које посебно привлаче ауторкину пажњу: а) планом модернизације државног апарата Кнежевине, унапређивањем њене привреде и просвете Гарашанин је желео да створи једну динамичну и напредну државу која би окупила у почетку све Србе под турском влашћу, а касније по могућности и оне под Хабзбуршком монархијом, на челу са српском династијом, те да је уз помоћ Француске и Енглеске уведе у ред напредних држава западне Европе; б) дилема да ли се „национализам“ који долази до изражаја у „Начертанију“ може сматрати одразом интеграције „српства“ или је резултат „великосрпства“ српске владајуће средине и друштва у целини, узимајући у обзир чињеницу да Гарашанин назива српским становништво територија у суседству са Србијом, док за популацију Босне и Херцеговине говори искључиво о „сународњацима“ игноришући посебност муслимана и католика.

Последња целина књиге (стр. 195–269) приказује судове више аутора, српских и страних, који се баве критиком и анализом развоја политичке мисли у савременој српској историји. Како М. Кацаропулу истиче, наведене процене истраживача међусобно се знатно разликују а доста често изражавају личне, политичке и субјективне погледе или представљају идеје своје средине односно времена у коме су настале. Наиме, у периоду југословенске краљевине (1918–1941) сматрало се да је „Начертаније“

„пројугословенски надахнуто, док је за време социјалистичке Југославије претежно владало уверење да је оно производ и одраз „великосрпске идеологије“. Такође, до 1931. године веровало се да је Гарашанин самостално, без страног утицаја саставио текст „Начертанија“.

Имајући у виду споменуте чињенице, ауторка хронолошким редоследом даје приказ радова. Прва три истраживача, Ђ. Јелинић (*Нова Србија и Југославија, Историја националног ослобођења и уједињења Срба, Хрвата и Словенаца*); В. Поповић (*Политика Француске и Аустрије на Балкану*); Ф. Шишић (*Кнез Милош у Загребу 1848*) третирају Гарашанинове ставове пројугословенски оријентисаним док С. Јовановић не спомиње „Начертаније“ у својим делима. После издања пољског историчара М. Ханделсмаба (М. Handelsman, *La question d'Orient et la politique yougoslave du princ Czartoryski après 1840*, Paris, 1929; исти, *La politique yougoslave du princ Czartoryski entre 1840–48 I*, Krakov, 1929) Д. Страњаковић је признао директан утицај пољске идеологије – Чарториског „Conseils“ и Захових ставова – на Гарашанинов спис (Д. Страњаковић, „Начертаније“ Илије Гарашанина, Гласник Историјског друштва у Новом Саду IV (1931), 392–418; Исти, *Како је постало „Начертаније“*). Пошто је у Гарашаниновом архиву открио до тада непознат Захов текст, уверио се да је „Начертаније“ написано „дословно“ сходно њему, с тим да је претрпео неопходне измене како би се прилагодио реалним могућностима мале Кнежевине. Он иначе, сматра да је „Начертаније“ пројугословенски надахнуто (Д. Страњаковић, *Влада Уставоградитеља 1842–1853* и Г. Јакшић – Д. Страњаковић, *Србија од 1833 до 1858 године*). Супротно њему, Ј. Д. Митровић, изразио је мишљење о Гарашаниновом маштању за великом Србијом

преко анектирања – а не уједињења – осталих српских земаља.

У периоду Независне државе Хрватске (1941–1945), „Начертаније“ је од стране неких хрватских истраживача протумачено као одраз великосрпске идеологије (Ј. Šidak, *Czartoryski i Hrvati, Hrvatska enciklopedija*, IV, Zagreb, 1942, и у другим радовима. Р. Šimunić, „*Načertanije*“. *Tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*, Zagreb, 1944), истичу да и поред пољског утицаја на његову генезу, „Начертаније“ представља тезу стварања великосрпске државе, чији је главни носилац Српска црква. Такође, идеологију „свесрпства“ сматра старијом од „Начертанија“, а као истакнуте представнике наводи Д. Обрадовића, Ј. Рајића, С. Стратимировића и Ј. Суботића. Он закључује да „југословенство“ и „великосрпство“ представљају два различита израза за исти појам.

После Другог светског рата, Љ. Алексић (*Шта је довело до стварања Начертанија*) карактерише „Начертаније“ као програм развоја Србије и њене економске самосталности од аустријског монопола, а Гарашанина третира „духовним ствараоцем Југославије“. В. Вучковић (*Кнез Милош и основна политичка мисао садржана у Гарашаниновом „Начертанију“*; исти *Прилог проучавању постанка „Начертанија“ (1844) и „Основних мисли“ (1847)*) и поред коришћења новог материјала објављеног у Пољској (Н. Batowski и М. Handelsman) говорећи о генези „Начертанија“, инсистира на томе да и уколико је постојао узајамни утицај између пољске и српске идеологије, то је онај који је извршио Гарашанин на Заха, а не обротно; јер је идеја о стварању јужнословенске државе сазрела код српских мислилаца (Ј. Рајић, А. Гаговић, С. Стратимировић, итд.) раније него код пољских. Гарашанинов план

окарактерисан је као пројугословенски оријентисан, с тиме да је Захова мисао о уједињењу Јужних Словена под аустријском влашћу одбијена као преурађена. Р. Перовић (*Београд за време Вучићевог буне*) критикује југословенске историчаре, посебно Страњаковића и Вучковића да поред новообјављених података, пре свега Захових извештаја из Београда, они и даље игноришу или смањују пољски утицај на настанак „Начертанија“ које садржи очекивања српске грађанске класе и трговачке буржоазије прилагођена реалним способностима Кнежевине.

В. Чубриловић (*Историја политичке мисли*) подвлачи значај западноевропског грађанског либерализма у формирању српске грађанске политичке мисли, додајући да су Вук Караџић и И. Гарашанин припремили предуслове појављивања и развоја културних и политичких тенденција у Србији, адекватне европским. Гарашанина сматра „самосталним мислиоцем“, представником младе српске грађанске класе, који је изменивши Захову јужнословенску линију, „ударо темељ великосрпског политичког уједињења“, чије су основне идеје заступали политички кругови 19. и 20. века. М. Валентић, (*Концепција Гарашанинова „Начертанија“ 1844*) истакао је да у историографији о Гарашаниновој идеологији важе три варијанте: јужнословенска, великосрпска и српска. После критичког упоређења Заховог и Гарашаниновог текста Валентић је закључио да је Начертаније одраз великосрпске идеологије. Према Д. Ђорђевићу, Захов план је циљао на оснивање јужнословенске државе са језгром око Србије, стављајући акценат прво на словенство, а затим на јужнословенство и српство. Гарашанин је делимично прихватио а извршивши измене, променио редослед његових приоритета, стављајући

тежину на српство, а затим на југословенство и словенство. Идеја српске интеграције чини суштину „Начертанија“, које је усмерило развој „српске државне и националне идеологије током читаве друге половине 19. века до Првог светског рата 1914–1918 и стварање Југославије“. На југословенску оријентацију Србије су деловале две чињенице: а) етничко мешање Срба и Хрвата у Босни и Херцеговини, Далмацији, у деловима Хрватске и Славоније; б) потреба стварања једне велике државе која би пружила гаранцију независности и проширења српског утицаја у региону. Стога, сматра Д. Ђорђевић „да је српство довело Србе ка југословенству“. Н. Станчић („Начертаније“) мисли да и поред тога што Гарашанин „готово дословно преписује“ Захов план, он представља идеологију српског народа попут дела В. Караџића и других српских политичких мислилаца тога времена.

Одизузетног значаја су расправе чешког историчара В. Жачека (*Чешко и пољско учешће у постанку Гарашанинова „Начертанија“ 1844*; исти, *Улога Франтишека Заха у Србији*) који користи необјављен материјал у вези са проблематиком генезе Начертанија са аспекта доприноса Чеха и Пољака. Жачек примећује да је Чарториски преко агената покушао да разбуди српско интересовање за словенске нације, што је наилазило на слаб одзив. У свом програму Зах говори о оснивању независне јужнословенске државе која ће наследити уздрману Турску империју и повратити стабилност на Балкану. На основу Захових писама упућених Чарториском, Жачек сматра да су следеће чињенице довеле до настанка „Начертанија“: а) стални разговори вођени између Заха и Гарашанина; б) писани предлози о „српској словенској политици“, које је Гарашанин предао Заху; в) Гара-

шанинова одлука да уз помоћ својих пријатеља преиспита Захове ставове због њиховог широког словенског карактера. Поглавље Заховог концепта о Хрватској долази као резултат његовог контакта са илирском групом. Ч. Јелавић (*Garašanins Načertanije und das großserbische Programm*) сматра да „Начертаније“, у погледу простора и времена хармонски припада идеолошком оквиру Европе 19. века, карактеристичног за појаве великоидеалистичких програма (Велика Грчка, Велика Бугарска), а преко њега долази до изражаја јака српска државна традиција.

Амерички историчар Р. Хејн, (*Prince Adam Czartoryski and the South Slavs*) долази до закључка да Гарашанин намерно искључује поглавље о Хрватима, сужава на тај начин „широко либерални и федерални дух Заховог плана, претварајући га у тесни свесрпски програм“, са тежњом да елиминише католички елемент из будуће, претежно православне и компактне српске државе. Он третира „Начертаније“ као великосрпски програм (*The Origins of Modern Pan-Serbism*), који је свесно тежио „проширењу српских граница“, поред убеђења да је „сукоб пансрпске и пангерманске експанзије у Сарајеву 1914. године био историјски потомак“ овог програма. Такође, процењује да су на његов настанак утицали Српска православна црква, српска интелигенција и интереси грађанске класе. М. Екмечић (*Историја Југославије*) бави се „Начертанијем“ у склопу илирског питања, истичући да је мимоилажење између српског и илирског покрета избило захваљујући српској опрезности „због страха од Аустрије и католицизма“. Иначе, Гарашанинова намера да српско питање учини познатим у Европи није успела јер је његов програм остао непознат за више од пола века ширио

јавности. Екмечић ће касније одбити њему изречене критике засноване на замисли великосрпске идеологије Гарашаниновог списка (*Одговор на неке критике, „Историје Југославије, XIX вијек“*). М. Petrovich (*A History of Modern Serbia 1804–1818*) сматра „Начертаније“ „најважнијим документом у савременој српској и јужнословенској историји“, који је временски претходио југословенском програму Ј. Ј. Штросмајера и Ф. Рачког, али се од њих разликовао истицањем водеће улоге Србије за уједињење Јужних Словена, у чему истраживач види слабу тачку у оснивању југословенске државе 1918. године: „Несклад између великосрпског национализма и југословенске уније разних народа са различитим историјским традицијама, религијама и културним усмеравањима“.

W. D. Behschnitt (*Nationalismus bei Serben und Kroaten 1830–1914*) посматра национализам као фактор идеолошке интеграције, са тог аспекта уочава код „Начертанија“ облике идеолошког национализма те верује да је уједињење Српства био коначан Гарашанинов циљ, а не „први стадијум ка југословенству“. Према њему, два елемента карактеришу Гарашанином умерени национализам: а) „српска државна идеја“, која је у борби за националном државом постала „носилац политичког српства“; б) „идеја сједињења српства“ која је водила Србију ка проширењу. I. Banac (*The National Question in Yugoslavia*) сматра да је основно Гарашаниново начело конструисано у „Начертанију“ била вера у националну мисију Србије да оконча дело започето револуцијом, тј. „ослобођење и уједињење свих Срба у јединственој великој српској држави“. Одрекавши територије под Аустријом, Гарашанинове аспирације уперене су на Босну и Херцеговину сматрајући да би њена евентуална не-

зависност довела до расцепа Српства и развијања супарничких односа. D. Mackenzie (*Serbian Nationalist and Military Organizations and the Piedmont Idea, 1844–1914*) закључује да Начертаније одређује политику са узастопним циљевима: сједињење свих Срба и оснивање Велике Србије, а касније постепено ослобођење свих Јужних Словена и формирање југословенске државе, где би Србија имала водећу позицију. Овај аутор (*Ilija Garašanin: Balkan Bismarck*) истиче да и поред тога што је „Начертаније“ био резултат пољског утицаја, Гарашанин је претворио његово југословенско усмеравање на узак ограничени српски национални програм, прилагођен скромним могућностима Кнежевине, а Гарашанина сматра „духовним оцем Југославије“. Екстремни случај историографије представља чланак О. Kronsteiner (*Der Geheime Programmwurf Ilija Garašanins für eine serbische Politik*) који повезује замисао „Начертанија“ са владајућом ситуацијом на простору бивше Југославије 1993; проглашавајући једноставно циљеве српске политике „историјским илузијама“, а Гарашанина и његов програм „безумним“, који тежи изопачавању историјске истине са катастрофалним последицама.

Следи осврт и на зборник радова са научног скупа са темом „Илија Гарашанин (1812–1874)“ (међународни научни скуп, 9. и 10. децембар 1987, САНУ, Београд 1991) чији је одржавање – поред политичких прилика и међунационалних односа у земљи – дало учесницима повода да се изнова процени српска политика и државна идеја од времена ослобођења од Турака до одржавања скупа. Д. Мекензи је истакао Гарашанинов допринос у организовању државне управе, формирању српске државне политике, што је Кнежевину водило на пут европеизације и ударало

основ федерацији балканских народа. В. Крестић је изложио мишљење да Гарашанин није био противник југословенске нити присталица ус-косрпске политике, већ је схватао аустријску политику и однос Хрвата према њој у вези са Босном, а учивши опасност, постао је опрезан и неповерљив према Хрватима. Исти је закључио да је Гарашанину дат жиг великосрпске политике, захваљујући аустријском ставу према свакоме ко се противио њеним политичким интересима. Основну идеју Начертанија В. Стојанчевић види у ослобођењу и уједињењу српског народа, чиме је по Гарашанину Србија испунила свој историјски задатак. Према Р. Љушићу, „Начертаније“ је предвиђало оснивање српске државе са језгром око Кнежевине, која би обухватила географски простор у коме је живео српски народ (територије Босне и Херцеговине, Црне Горе и Старе Србије). Приоритет се даје Србима под Турском, а не искључује се евентуално сједињење са Србима Јужне Угарске, чиме би нова држава добила југословенску структуру. Исти истиче реални карактер Гарашаниновог програма у поређењу са Заховим и констатује: а) нова српска држава после 1878. године није се заснивала на историјском праву, њен даљи развој као и начин уједињења српског народа нису се темељили на наслеђу Душанове државе; б) Краљевина СХС разликовала се од Гарашанинове евентуалне уније Срба, Хрвата и Бугара. У том смислу за „Начертаније“ се може рећи да је представљало напредан програм српске спољне политике, чији се постулати нису остварили, а Гарашанин је био први политичар који је схватио неопходност таквог програма. Неколико година касније Р. Љушић (*Књига о „Начертанију“*) је скренуо пажњу на чињеницу актуализације историјских околности вре-

мена настанка „Начертанија“, уобрази идентитета српске политике, са циљем формирања националног програма и могућности да су неке идеје Начертанија, уз неопходну прераду могле бити прихватљиве, подвукавши да је „Гарашанин имао визију за српску будућност“, а пита се какву визију имају савремени српски политичари.

М. Протић (*Успон и пад српске идеје*, Београд, 1994), проучава појаву и развој српске националне идеје у 19. и 20. веку. Основна претпоставка је да се све оно што је урађено током 19. века, „камен по камен“ (српска идеологија, демократија, државност, нација), срушило на исти начин. О односима са Хрватима истиче да се радило о двема различитим државним концепцијама: српској идеји националног јединства и хрватској националној посебности чије је прихватање подразумевало негацију самог југословенства. Оснивање прве југословенске државе представљало је „пут без повратка“ са негативним последицама за Српство. У „Начертанију“ је први пут анализирано српско национално питање и постављене су основе српске спољне политике: окупљање српског народа у једну државу. Оно представља свеобухватни национални програм, формиран у духу еквивалентних европских покрета. У поређењу са грчком „Великом идејом“ налази сличности и подвлачи да су се „српски и грчки национални програми заснивали на начелу неутуђивог историјског права и да су у потпуној складности са националним европским идеологијама тога доба“. Гарашанин прихвата начело „Балкан балканским народима“ узимајући за мерило српске државне интересе. Д. Батаковић (*Илија Гарашанин's Начертаније*) анализира пољски утицај на Гарашанинову идеологију, са напоменом да је пољска замисао за југословенске

ствари утемељена на верској толеранцији словенске узајамности док је Захов приступ одраз идеалистичког погледа о јужнословенској сарадњи. Поред чисто националних циљева, развијених на основу вишевековне традиције ослободилачке борбе против Турске, захваљујући контакту са сродним словенским народима, у круговима српске интелигенције и политичке власти, поникао је план пројугословенске оријентације, из чега уз Гарашанинов конструктивни спој домаћих и страних утицаја настаје Начертаније, чији две основне тенденције разматра Батаковић: а) тежња за независном политиком ослонцем на силе које нису имале директне интересе на Балкану; б) развијање југословенске сарадње са намером проширења Србије на простор где је живела српска популација под турском влашћу.

За време распада Југославије у западној историографији су објављени радови са циљем да уз преиспитивање историје народа Југославије под призмом разних фактора, уоче историјске узроци који су довели до расцепа и крвопролића. Један од њих V. Meier (*Wie Jugoslawien verspielt wurde*, München, 1995), у намери да осветли феномен Милошевића, налази објашњење у самој природи српског народа, на кога снажно утиче његова историјска традиција. У поглављу под називом „Србија између југословенског хегемонизма и Велике Србије“, даје кратак преглед српске историје после 1804. године, где се помиње и „Начертаније“. Пошто је основни Гарашанинов став био да на Балкану може опсатати само снажна држава, одговор на питање да ли је „Начертанијев“ постулат „Велика Србија“, аутор сматра да није нимало лак. Иако је засновано на средњовековној традицији, оно не уводи „искључиви“ национализам нити „на-

ционално чишћење“, а представља извор инспирације за српску власт у доба грађанског национализма, Пашића и југословенске државе до 1941. године. Амерички историчар J. Lampe (*Yugoslavia as History*) проучава крвави распад Југославије анализом југословенске идеологије, уских националних идеја њених народа, њиховог порекла, развоја у формирању прве и друге југословенске државе, па даље после њеног расцепа. На Балкану су током 19. века створени програми националног уједињења, а „Начертаније“ је по њему, прво и најцеловитије формулисање српских политичких тежњи. Спис изражава српски национални романтизам, али такође предлаже реални политички приступ према великим силама. У време косовског конфликта В. Anzulović (*Heavenly Serbia. From Myth to Genocide*, London, 1999) полазећи од средњовековне историје бави се проблематиком српског националног питања савременог доба. Да би ставио српске тенденције у праву димензију, истиче да је крајњи захтев „Начертанија“ реконструкција Душановог царства а Гарашанину, приписује намеру обнове Велике Србије, владавине над Бугарском, чак и претензије на Цариград. Такође, аутор оцењује да је освајање целе Македоније, а преко ње излазак на Егејско море, био императив српске спољне политике и суштински мотив српског учешћа у Балканским ратовима.

Уз напомене да су изражене разне претпоставке истраживача „Начертанија“, а углавном Д. Стрњакковића и Р. Перовића, који су веровали у постојање шест копија оригиналног рукописа, М. Кацаропулу даје кратак преглед (стр. 263–266) издања Гарашаниновог „Начертанија“, домаће и стране историографије. И поред тога што важи за један од најзначајнијих списа српске историје 19. ве-

ка, „Начертаније“ је остало у сенци преко 60 година док га 1906. године није обелоданио М. Вукићевић издањем у београдским новинама „Дело“. Следећа српска издања урађена су на основу Вукићевићеве едиције, јер су се остале копије „Начертанија“, осим по једна у архивима у Бечу и Будимпешти, биле изгубљене. Тако су се проблемом „Начертанија“ бавили: Д. Страњаковић (Нови Сад, 1931 и Београд, 1939), С. Ловчевић (Београд, 1931), Р. Šimunić (Загреб, 1944), Ј. Thim (Будимпешта, 1930), R.Gooß (Берлин, 1930), Р. N. Nehn (1975), Н. D. Pohl (Велико Трново, 1992), О. Kronsteiner (Велико Трново, 1993), Р. Љушић (Београд, 1993) и Д. Батаковић (Београд, 1994).

Закључно треба рећи да се у књизи о „Начертанију“ М. Кацаропулу бави проблематиком зачетка, сазревања и развоја српске државне идеологије, у чијем седишту је постављено српско национално питање. Тумачењем Гарашаниновог списка и приказивањем радова повезаних са овим, ауторка тежи разумевању политичке суштине „Начертанија“ и његовом утицају на еволуцију српске националне мисли у другој половини 19. и у првим деценијама 20. века; и да ли се пративши тај процес могу извући адекватни одговори око слома бивше Југославије, односно дилема повезаних са садашњом Србијом и њеним границама (будућност Републике Српске, судбина Косова, питање заједнице Србије и Црне Горе).

Борба за интеграцију српске државе кулминира лаје током Балканских и завршетком Првог светског рата, када је бивша мала Кнежевина, испунила своју политичку мисију

југословенског „Пијемонта“ оснивањем Краљевине СХС. Испоставило се да се стварањем Југославије обистинило Гарашаниново политичко наслеђе, а повезано с тиме, гранично питање у оквиру заједничке мултинационалне државе Јужних Словена. Међутим, брзо се показало да је поред националних нераздевања и различитости државних концепција Србија платила скупу цену формирањем заједничке државе, жртвујући идеју „Велике Србије“, српства и српског државног бића, уз резонување: „преко слабе Србије до снажне Југославије“.

Као завршна реч може послужити констатација да су се како српско „Начертаније“ тако и грчка „Велика идеја“, главни национални великоидеалистички програми два народа зачели под идеолошким утицајем западноевропских политичких кругова у духу националног романтизма прве половине 19. века. Заједничка им је тачка легализација својих аспирација, формирање „Велике Србије“ односно „Велике Грчке“, које би обухватиле све своје сународнике, а на основу нераздвојеног историјског права и средњовековне традиције. Покушаји реализације „Велике идеје“ окончани су Малоазијском катастрофом, чије су последице запечатиле историју савремене Грчке и судбину хеленизма у Турској. Распадом Југославије, Србија се нашла у идентичним историјским околностима времена настанка „Начертанија“, чиме је проузроковано искушење да се његовим надахнуњем потраже одговори на политичке изазове садашњости.

Василиос Мугракис